

**ПАЖЎҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 37.03:373(575.3)

ТКБ: 74.200+74.2(2 тоҷик)

С-32

САТТОРОВА МАВЛУДА ҚАҲОРОВНА

**ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ
ҲУҚУҚИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ
МИЁНАИ УМУМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.01 - Педагогикаи
умумӣ, таърихи педагогика ва маориф**

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертатсия дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Каримзода Мирзо Бадал** – доктори илмҳои педагогӣ, саркотиби илмии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ: **Зиёзода Таваралӣ Нозимпур** - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Носиров Саъдулло Шукруллоевич - номзади илмҳои педагогӣ, сармутахассиси шуъбаи мониторинг ва идораи сифати таҳсилоти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни**

Ҳимояи диссертатсия 17 ноябри соли 2022, соати 14⁰⁰ дар шӯрои муштараки диссертатсионии 6D.KOA-022 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (734063, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С.Айни, 126, тел.: 225 84 23) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхона ва сомонаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (www.aot.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2022 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии шӯрои муштараки диссертатсионӣ, доктори илмҳои педагогӣ

М.Б. Каримзода

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи муосири пешрафти ҷамъият вобаста ба тағйири вазъияти иҷтимоию иқтисодӣ хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асоси таъмини сафи кадрҳои нави соҳибмаълумот ва дорои таҳассусҳои зарурии замонаро ташкил медиҳанд. Тағйироти мазкур бо бозсозии куллии ҳуқуқии ҷомеа таъмин гардида, он тамоми ҷанбаҳои сохти ҷамъиятиро фаро мегирад. Маҳз бозсозии фаҳмиши ҳуқуқии ҷомеа тағйироти сифатии ҷомеаи навинро таъмин месозад.

Маълум аст, ки тарбияи ҳуқуқиро одатан аз муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ шурӯъ менамоянд. Аҳамияти масъалаи мазкур аз он ҷиҳат боло мегардад, ки солҳои охир дар ҷумҳурӣ шумораи ҷиноятҳои, ки аз ҷониби наврасон содир мешаванд, меафзояд. Аз тарафи наврасон асосан ҷиноятҳои дуздии молу мулки шаҳрвандон ва ҷанҷолу занозании байниҳамдигарӣ бо истифодаи асбобҳои тез мушоҳида мешавад. Ба болои ин, бадахлоқию бадзабонӣ ба анъана табдил ёфтааст. Ҷунин наврасон дар дарсҳо иштирок намеkunанд, волидон бошанд, ба рӯзгори худ машғул буда, тамоми кори тарбияро ба мактаб бор кардаанд. Ин аст, ки фарзандони онҳо бештари вақт, ҳатто шабро дар кӯча ё интернет-қаҳвахона паси сар меkunанд. Дар ҷунин ҳолатҳо бо ашхоси бадахлоқ, бекор ва ҳатто ҷинояткор шинос мешаванд. Хавфи бо думравони ҳаракату созмонҳои экстремистӣ алоқа пайдо кардан ба миён меояд. Онҳо тавассути шабакаи интернет ҷавонони бетачрибаро ба ҷиҳод, корҳои ношоам ҷалб месозанд. Инҷунин, тамошои филмҳои дорои сахнаҳои зӯроварию куштор мафкураи наврасонро доғдор меkunанд. Ин аст, ки баъзе аз онҳо дар ҷанҷоҳои Сурия иштирок карданд, ҳодисаҳои ҳузури наврасон дар ташкилотҳои террористӣ ҳам ба қайд гирифта шудаанд.

Яке аз сабабҳои дигари беназорат мондани кӯдакону наврасон дар муҳочирати меҳнатӣ дар Федератсияи Россия ва кишварҳои дигар будани падарони оилаҳо аст, кӯдакон дар тарбияи танҳо модарон мондаанд, ки ин ба сатҳу сифати тарбияи онҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Аз тарафи дигар, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ кори тарбия ва фаҳмондадиҳӣ суст шудааст. Бисёр ҷорабиниҳои тарбиявӣ ба таври сунъӣ, намоишкорӣ ба роҳ монда мешаванд. Ба онҳо кӯдакону наврасони қишри осебпазири ҷомеа ҷалб намешаванд. Агар мушоҳида карда бошед, дар аксари ҷорабиниҳо хонандагони ғаъол ва волидони оилаҳои шароити иҷтимоиашон хуб ширкат меварзанд, кӯдакону волидони шароиташон номусоид тамошобин мемонанд. Ин ба рӯҳияи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамҷунин, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ кори тарбиявӣ оид ба баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани

тамоилҳои ахлоқии наврасон дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва сулҳпарварӣ ба таври зарурӣ ташкил карда нашудааст. Ҳол он ки ватандӯстӣ ва сулҳпарвариро мутафаккирони бузурги миллати тоҷик – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҷомӣ, Ҳамадонӣ ва дигарон талқин кардаанд. Ин асоси меҳнад, ки мо дар қорӣ тарбияи ҳуқуқӣ аз панду насиҳатҳои онҳо самаранок истифода барем.

Бисёр мешавад, ки иҷроӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон”, инчунин Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи миллии пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноқилгон барои солҳои 2020-2024” дар қорӣ ба таври қифоя амалӣ нагаштааст. Санадҳои зикршудаи ҳуқуқӣ бояд асоси фаъолияти падару модаронро ташкил диҳанд. Қорӣ фаҳмонидани мазмуну муҳтавои онҳо ба зиммаи муассисаҳои таълимӣ низ меистад. Дар мулоқот бо волидон санадҳои мазкур дар мадди назар қарор дошта, ҳамеша мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Бо назардошти ин, дар соли 2018 2,2 ҳазор падару модарон мавриди қаримабандии маъмурӣ қарор гирифта, ба волидоне, ки монӣ таҳсили фарзандонашон дар муассисаи таълимӣ шудаанд, парвандаҳои қиноятӣ боз шудаанд. Ҳусусан, духтарон таҳсилро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қам идома медеҳанд. Зеро, ба андешаи волидони онҳо, духтарон бояд ба қорҳои хона машғул шаванд аз пайи тарбияи қудакон бошанд. Қунин монегузори духтаронро аз гирифтани таҳсилоти қурра ва имқонияти тарбиятқорони хуби фарзандони худ шудан маҳрум месозад.

Бо супориши роҳбарияти шаҳри Душанбе аз 1 сентябри соли 2018 ҳар рӯзи панҷшанбе зиёда аз 500 қорманди милитсия 140 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии шаҳр ва дигар муассисаҳои таълимиро назорат меқунанд. Омӯзқорон бояд дар бораи қонандагоне, ки ба дарсҳо намеоянд ё ба қараёни таълим қалал мерасонанд, ҳисобот пешниҳод намоянд.

Таҳқиқоте, ки оид ба ин масъала аз тарафи омӯзқорон, ҳуқуқшиносон, қамбиятшиносон ва равоншиносон анқом дода мешаванд, қурра тасдиқ меқунанд, ки таълим ва сатҳи он ба ташаққули фарҳанги ҳуқуқии қонандагон таъсир мерасонад. Гуфтан бамаврид аст, ки қоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ ва дигар соҳаҳои ҳаёти қамбият ҳамеша аз навсозӣ мешаванд. Қунин тағйирот бо бозсозии ҳуқуқӣ, сатҳҳои нави соҳаи маориф ва қаланд бардоштани масъулияти шаҳрвандӣ, меҳнатдӯстӣ ва озодиҳои шахс таъмин қарда мешаванд. Вазъияти ҳозираи иқтимоӣ қринципу талаботи нави тарбияи насли наврасро пеш меқузорад. Қоло барои таъмини пешрафти қамбият шаҳрвандони ташаббусқор ва босавод заруранд, ки бо қорӣ қонун ба манфиати қамбият ва давлат қор қарда тавонанд.

Бояд гуфт, ки моҳи ноябри соли 2020 дар назди Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон қорӯҳи қорӣ бо мақсади андешидани қорҳои

амалии пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни наврасон таъсис дода шуд. Вазифаи асосии гурӯҳи корӣ андешидани чораҳое мебошад, ки бевосита ба бартараф намудани шароити мусоидаткунанда ба қонунвайронкунии наврасон равона гардидаанд.

Ба ҳайати ин гурӯҳи корӣ намояндагони Вазорати корҳои дохилӣ, Вазорати маориф ва илм, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, Вазорати адлия ва дигар кумитаю идораҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд.

Ҳамзамон, ин гурӯҳи корӣ аз кормандони мақомоти прокуратура, суд, Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш, Кумитаи кор бо занон ва оила, Кумитаи радио ва телевизион, Агентии назорати маводи нашъаовар, Ваколатдори ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкилотҳои дигар низ иборат аст.

Қарор дар бораи таъсиси гурӯҳи корӣ дар маҷлиси Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи миллии пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноқобилгон барои солҳои 2020-2024” қабул гардид.

Ногуфта намонад, ки вазифаи асосии барномаи зикршуда дар амал татбиқ намудани қонунҳо бо мақсади мутобиқгардонии сохтори онҳо ба меъёру стандартҳои байналмилалӣ оид ба пешгирии ҷинояткорӣ дар байни наврасон аст. Чунин амалҳои пешгирии барвақтӣ ба ташаккули шахсияти наврасон ва саривақт аз роҳи ҷиноят баргардондани онҳо равона шудаанд.

Ба татбиқи чораҳои дар боло зикршудаи пешгирикунанда на танҳо кормандони мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, балки сохторҳои фарҳангию варзишӣ низ ҷалб мегарданд, инчунин нақши волидони наврасон дар ин раванд аз ҳама асосӣ ба шумор меравад.

Сатҳи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Мафҳуми фарҳанги ҳуқуқӣ хусусияти байнифаннӣ дошта, дар доираи таҳқиқоти ҳуқуқӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ, психологӣ ва педагогӣ баррасӣ мегардад. Тибқи маълумот, тахминан 250 таърифи мафҳуми мазкур мавҷуд аст. Аммо, ба андешаи аксар мутахассисон (А.С. Гречин, В.И. Каминская, А.Р. Ратинов, В.Е. Семенов ва дигарон), фарҳанги ҳуқуқӣ ҳанӯз ба таври бояду шояд тафсир нашудааст.

Олимони дигар мегӯянд, ки фарҳанги ҳуқуқии инсон қисми таркибии фарҳанги ҳуқуқии ҷамъият аст (В.М.Баринов, В.К. Бабаев, В.А.Толстик, М.Н. Марченко, Т.В. Муслумова, В.В.Ткаченко ва дигарон).

Олимони соҳаи педагогика дар асоси равияи шахсӣ чунин мешуморанд, ки фарҳанги ҳуқуқӣ таълими инфиродӣ буда, фаъолияти ҳуқуқӣ яке аз ҷанбаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ аст (О.А. Панова, И.Каримов, С.А. Хасанова,

Е.В. Аграновская, О.Н. Богатикова, А.Р.Иванов, Н. Абду-рахмонов, А. Саидов ва дигарон). Салоҳияти ҳуқуқӣ чун яке аз сатҳҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, ки таркибҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ ва амалиётиро дар бар мегирад, тавсиф карда мешавад (А.Ф. Никитин, Н.М. Савченко, Е.Г. Федоренко, Е.Н. Шумелкина, Е.В. Ярошенко, Д.Латифзада, И.Х.Каримова ва дигарон).

Намояндагони нуктаи назари амалиётӣ (А.С. Гречин, М.С. Каган, М.Исоев, С.А. Комаров, Э.С. Насриддинзода, Ҷ.М. Саъдизода, Ф. Алиев, Р. Раҷабов ва дигарон) рафтори қонуниро, ки қуллаи фарҳанги ҳуқуқӣ буда, дар ҳислату малақаҳои ҳуқуқӣ таҷассум меёбад, тавсиф менамоянд.

Навъҳои гуногуни таълими ҳуқуқшиносиро муҳаққиқони тоҷик М.Маҳмудов, А.Холиқов, З.Искандаров, Н.Муродова, У.Тоҳиров ва М.Халифаев таҳқиқ намудаанд.

Зимни таҳлили назария ва амалияи ташаққули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ якҷанд ихтилофҳо ошкор шуданд, ба мисли:

а) аҳамияти ҳосаи фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳаёти инсонӣ муосир ва омӯзиши нопурраи илмӣ он;

б) аҳамияти зиёди фарҳанги ҳуқуқӣ дар иҷтимоигардонии хонандагони синфҳои болоӣ ва тавачҷуҳи нокифоя ба ташаққули он дар амалияи таълиму тарбия;

в) зарурати ташкили мунтазами раванди тарбияи ҳуқуқӣ ва нопуррагии ҷорабиниҳои тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Ихтилофҳои зикршуда аз аҳамиятнокии масъалаи таҳқиқот далолат медиҳанд, яъне воситаҳо ва шартҳои ташаққули самараноки фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷиғунаанд.

Омӯзиши нокифояи масъала ва аҳамияти амалии он мавзӯи таҳқиқоти диссертсиониро муайян намуд: “Шароитҳои педагогии ташаққули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди таълиму тарбия”.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ таҳқиқоти шуъбаи фанҳои ҷомеашиносӣ, сиёсат ва стратегияи рушди маорифи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 дар мавзӯи “Хусусиятҳои таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва ташаққули салоҳиятҳои ҳуқуқӣ ва худшиносии хонандагон дар раванди корҳои таълимӣ-тарбиявӣ”, муқаррароти асосии Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии

Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ва Барномаи миллии пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо байни ноболиғон барои солҳои 2020-2024 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Муайянсозии моҳияти фарҳанги ҳуқуқии шахс, ошқорсозии шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, коркарди барнома ва амсилаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии онҳо.

Вазифаҳои таҳқиқот:

1. Ошқор сохтани моҳияти мафҳуми фарҳанги ҳуқуқии ҷамъият ва шахс чун категорияи педагогӣ ва робитаи онҳо.

2. Муайян намудани асос ва хусусиятҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, сохтори донишҳои ҳуқуқӣ ва фарҳанги шахс бо таркибҳои он.

3. Муайянсозии шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

4. Коркард ва татбиқи барномаи тарбияи ҳуқуқии хонандагон дар раванди таълиму тарбия ва озмоиши самаранокии он.

5. Муайян намудани ҷанбаҳои педагогии самаранокии иҷрои барномаҳои донишҳои ҳуқуқӣ.

Объекти таҳқиқот – қори таълимию тарбиявӣ оид ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот – шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Фарзияи таҳқиқот – раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самаранок мегардад, агар:

а) раванди мазкур мутобиқи таркибҳои зарурии тарбияи ҳуқуқӣ (маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва фаъолияти амалӣ), ки инкишофи дигар ҷанбаҳои фарҳанги ҳуқуқиро таъмин мекунанд, ба таври мураббаъ ташкил карда шавад;

б) ин раванд аз амсилаи тарбияи ҳуқуқӣ, қонуниятҳо ва омилҳои натиҷа асос ёбад;

в) барномаи дар асоси амсилаи раванди таълимӣ таҳиягардида қори берунасинфӣ ва берунамактабӣ, инчунин қори илмию ҳифзи ҳуқуқро дар бар гирад.

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот: Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд.

Дар марҳилаи якум (солҳои 2017-2018) дар заминаи омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмии фалсафӣ, сиёсатшиносӣ ва илмҳои дигар ҷанбаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, объект, ҳадафу вазифаҳо, фарзия, инчунин интиҳоби усули таҳқиқ муайян гардиданд.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2018-2019) дар асоси омӯзиши адабиёти дахлдор амсилаи тарбияи фарҳанги ҳуқуқӣ таҳия шуд. Дар ин замина барномаи озмоишии инкишофи фарҳанги ҳуқуқии хонандагони муассисаҳои таъсилоти умумӣ тартиб дода шуда, омилҳо ва меъёрҳои баҳодихии ин раванд муайян гардиданд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2020-2021) натиҷаҳои озмоиш коркард шуда, таҳқиқот дар амалия татбиқ гардид, инчунин таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот ва барасмиятдарории натиҷаҳо анҷом дода шуд. Барнома, ки аз маҷмуи тестҳо иборат аст, ба раванди таълимии муассисаҳои таъсилоти миёнаи умумӣ мутобик гардонид шуд. Фарзияи озмоишӣ санҷида шуда, хулосаҳо ва тавсияҳои асосӣ таҳия гардиданд. Таҳқиқоти назариявӣ ва озмоишӣ пурра натиҷагирӣ шуд.

Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқот: Дар рафти таҳқиқот мо ба принципҳо ва омилҳои гуногуни методологӣ диққат додем: нуқтаи назари сохторӣ ва системавии дарки раванди педагогӣ (С.И. Архангелский, А.Б.Никитин, Д.Латифзода, И.Х.Каримова, М. Лутфуллозода ва дигарон); нуқтаи назари амалиётӣ (А.Н. Иванов, С.Л. Сидоров, Р.Раҳимов ва дигарон); назарияи педагогика (М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, В.В. Краевский ва дигарон); яқлукҳои раванди педагогӣ (В.С. Илин, И.Ф. Исаев, М. Лутфуллозода, В.Муқимов ва дигарон).

Асоси методологии таҳқиқотро назарияи идрок, муқаррароти фалсафӣ оид ба ҷанбаҳои тарбияи ҳаматарафаи инсон, муқаррарот дар бораи ягонагии фаъолияти ҳамаи муассисаҳои таълимию тарбиявӣ, моҳияти иҷтимоии шахс, назарияи идрок, муқаррароти фалсафӣ барои инкишофи мутаносиби шахс, муқаррарот оид ба инкишофи мутаносибу ҳаматарафаи инсон низ дар бар гирифтанд.

Сарчашмаи маълумот: Дар таҳқиқот асарҳои файласуфон, ҳуқуқшиносон, педагогҳо, сиёсатшиносон, психологҳо, осору афкор ва ақидаҳои олимони тоҷику рус ва кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар соҳаҳои фалсафа, педагогика, психология, таъриху ҳуқуқ, ҷамъиятшиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ғ. оид ба масъалаи тарбияи ҳуқуқии насли наврас истифода бурда шуданд.

Дар таҳқиқот ҳамчунин мо аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии таъсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон”, фармону дастур ва ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, Барномаи миллии пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни ноболиғон барои солҳои 2020-2024, Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, инчунин дигар ҳуҷҷатҳои директивӣ дар соҳаи маориф васеъ мавриди истифода қарор дода шуданд.

Заминаҳои эмперикӣ: Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо объекти таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методи марбут ба мавзӯ, омӯзиши адабиёти умумӣ-дидактикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика, психология ва методикаи таълим; омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ; ба мушоҳида гирифтани раванди таълим дар синфҳои ибтидоӣ; ҳамчунин, тавассути истифода аз методҳои эмперикӣ - таҳлили ҳуҷҷатҳои дастурӣ, фаъолияти хонандагон, омӯзиши кори педагогии муаллимон, кори озмоишӣ, маҷмуи усули гуногун, ташкил ва гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда; таҳлилу ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни озмоиш бадастомада ва таҳлилу арзёбии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, мушоҳидаи педагогӣ, мусоҳибаҳо, усулҳои ҳударзёбӣ ва арзёбиҳои ташхисӣ, дар асоси маълумоти бадастомада ташаккул додани далелҳои илмие, ки дар натиҷаи истифодаи нишондиҳандаҳои сифатӣ, усулҳои микдорӣ ва дар шакли маълумоти оморӣ ва коркарди оқилонаи онҳо ба вучуд омадаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Кори омӯзишӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 51, 71, 55, 35, 15, 61-и шаҳри Душанбе ва гимназияи “Ҷимнат” дар муддати 5 сол (солҳои 2017-2021) гузаронда шуд.

Дар таҳқиқоти таҷрибавию озмоишӣ 200 хонанда ва 23 нафар муаллимон иштирок карданд.

Навгони илмӣ таҳқиқот: Навгони илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он зӯҳур меёбад, ки:

- мафҳуми “фарҳанги ҳуқуқӣ”, ки таркибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва фаъолияти амалиро дар бар мегирад, мушаххас ва муайян карда шуд;

- мафҳуми рафтори қонунии хонандагон чун таркиби фарҳанги ҳуқуқии онҳо муайян гардид;

- амсилаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон таҳия гардид, ки дар муассисаҳои таълимӣ мавриди озмоиш қарор дода шуда, самаранокии он муайян карда шуд;

- омилҳои педагогии таъминкунандаи самаранокии таълими фарҳанги ҳуқуқии хонандагон ошкор ва муайян карда шуданд;

- барномаи мукаммали таълими ҳуқуқӣ чун воситаи муҳимми ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ коркард ва пешниҳод карда шуд;

- шароитҳои таъминкунандаи самаранокии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ ошкор ва муайян гардиданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Масъалаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, ки ба талаботи ҷамъият ҷавобгӯ мебошанд.

2. Таркибҳои фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

3. Шуури ҳуқуқӣ чун таркиби фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ.

4. Фарҳанги ҳуқуқӣ ва рафтори қонунии хонандагон чун таркиби фарҳанги ҳуқуқии онҳо.

5. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар асоси амсилаи таҳиягардида ва самаранокии истифодаи он.

6. Омилҳо ва шароитҳои педагогии таъминкунандаи самаранокии таълими фарҳанги ҳуқуқӣ ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар такмили назарияи педагогика ифода ёфта, аз навгонии илмӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот бар меояд, ки нуктаҳои зерин муаррифғари он аст:

- аз нуктаи назари сохтори системавӣ оид ба фарҳанги ҳуқуқӣ ва таркибҳои он – шуури ҳуқуқӣ ва рафтори қонқӣ тавсиф карда шуд;

- бо назардошти концепсияи таҳқиқот таърифи тарбияи ҳуқуқӣ чун воситаи муҳимми рушди фарҳанги ҳуқуқӣ мухтасар ифода гардид;

- шаротҳои педагогии ташаккули самараноки фарҳанги ҳуқуқӣ асоснок гардидаанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки ҷанбаҳои педагогии ҳангоми ташкили таълими ҳуқуқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодашаванда муайян гардиданд, нишондиҳандаҳои сифати раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва методикаҳои озмоишӣ, ки барои баҳодихии ташаккули он истифода бурда мешаванд, дар ҷараёни таълим ва кори беруназсинфӣ ҷиҳати аз худ намудани донишҳои ҳуқуқӣ, арзишҳо ва рафтори қонунии категорияҳои гуногуни хонандагон истифода шуда метавонанд.

Аҳамияти амалии кори илмӣ боз аз он иборат аст, ки асосҳои назариявӣю методӣ ва тавсияҳо оид ба тарбияи ҳуқуқии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот метавон ба таври васеъ истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дурустӣ ва эътимоднокии

натичаҳои таҳқиқот бо асоснокӣ ва саҳеҳии усули методологӣ ва назариявӣ, истифодаи маҷмӯи усулҳои ба ҳам вобастаи таҳқиқоти илмӣ, ки ба мавзӯ ва вазифаҳои таҳқиқот қомилан мутобиқанд, мувофиқати муқаррароту хулосаҳои назариявӣ, кофӣ будани сарчашмаҳои истифодашуда, асоснокии истифодаи усулҳои озмоишӣ ва маълумоти дар натиҷаи таҳқиқоти озмоишӣ бадастомада таъмин мегардад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқат мекунад: *банди 3* – «Антропологияи педагогӣ» (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 4* – «Назария ва консепсияи таълим» (қонуниятҳо, принципҳои таълими бачагон дар давраҳои гуногуни бавоярасии онҳо; навҳо ва амсилаҳои таълим, ҳудудҳои истифодаи онҳо; вижагиҳои таълим дар сатҳҳои мухталифи таҳсилот).

Саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии унвонҷӯ дар таҳлили ҳамҷонибаи масъала; дар омезиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва озмоишӣ, таҳлили миқдорӣ ва сифатии маводу натиҷаҳои дар ҷараёни корҳои озмоишӣ бадастомада; дар истифодаи маҷмӯи усулҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар ташкил ва баргузор кардани таҳқиқоти озмоишӣ, тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар раванди озмоиш, таҳлили натиҷаҳо ва қорқарди маълумот, дар таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар ҷорабиниҳои илмӣ, ҷаъбасти натиҷаҳои бадастомада ва дар қорқарди таҳқиқоти диссертатсионӣ зухур меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои қори илмӣ солҳои 2017-2021 дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, семинарҳои илмӣ-методӣ ва мизҳои мудаввар баррасӣ ва тасвиб гардиданд. Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 51,71,55,35,15,61 ва гимназияи “Ҳиммат”-и шаҳри Душанбе дар муддати 5 сол (солҳои 2017-2021) сурат гирифта, самаранокии худро собит сохтаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои донишгоҳию ҷумҳуриявӣ, семинарҳои илмӣ-методӣ ва омӯзишии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ироа ва баррасӣ шуда, дар 9 номгӯи мақолаҳои илмӣ, аз он ҷумла 6 номгӯи онҳо, ки дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 номгӯи дар маҷмуаи маводи конференсияҳо ба таъ расидаанд, инъикоси худро ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия: Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, ду боб, хулоса ва феҳрасти адабиёт таркиб ёфта, ҳаҷми он 175 саҳифаи ҷопи

компютерио ташкил мекунад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамияти мавзуи таҳқиқот барои илм ва амалия асоснок гашта, объект ва мавзуи таҳқиқот мушаххас гардида, мақсади таҳқиқот муайян ва фарзияю вазифаҳои таҳқиқот шарҳ дода шудаанд, марҳилаҳои кор тавсиф гашта, навоари илмӣ, аҳамияти назариявӣ амалӣ ва муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда муайян гардида, дар бораи тасвиби таҳқиқот маълумот пешниҳод гашта, мантиқи таҳқиқот ошкор гардидааст.

Дар боби якум - “Асосҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” - моҳияти тарбияи ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари фалсафию ҳуқуқӣ ва психологию педагогӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Аз таҳлили мулоҳизаҳои мавҷуда дар бораи мафҳуми фарҳанги ҳуқуқӣ бармеояд, ки андешаҳо дар бораи моҳияти он гуногунанд. Барои муайян намудани мазмуни ин категория таҳлили байнифаннии он анҷом дода шуд.

Дар зербоби 1.1. - “Фарҳанги ҳуқуқӣ чун категорияи педагогӣ” - дар натиҷаи таҳлили байнифаннӣ сохтори мураккаби он муайян гардид. Шури ҳуқуқӣ ва фаъолияти ҳуқуқӣ таркибҳои асосии фарҳанги ҳуқуқӣ буда, онҳо низ сохтори мураккаб доранд. Шури ҳуқуқӣ аз таркибҳои маърифатӣ ва ҳисси иборат аст. Таркиби маърифатӣ чараҳои қори шуур ва тафаккурро, ки ба ташаккули донишу ақида ва тасаввуроту ҷаҳонбинии шахс боис мешаванд, дар бар мегирад. Таркиби ҳиссию равандҳои эҳсосу изтироб ташкил медиҳанд, ки дар асоси онҳо муносибати шасх нисбат ба падидаҳо, эътиқод ба ҳақиқати донишҳои ҳуқуқӣ ва эҳтиром ба меъёру тамоюлҳои рафтори қонунӣ шакл мегиранд. Дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқоти фалсафию ҳуқуқии донишҳои ҳуқуқӣ муайян гашт, ки фарҳанги ҳуқуқӣ якҷанд таркибҳоро дар бар мегирад ва ин таркибҳо шартан чунин номгузори шудаанд: маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва фаъолияти амалӣ. Ин ҳулосаҳо дар асоси таҳқиқоти фалсафию ҳуқуқӣ ҳосил шудаанд. Барои тасдиқи объективӣ будани онҳо таҳлили фарҳанги ҳуқуқиро аз нуқтаи назари психологию педагогӣ анҷом додан лозим аст, ки параграфҳои оянда ба ин масъала бахшида мешаванд.

Дар зербоби 1.2. - “Хусусиятҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” - зимни таҳлили психологӣ тасдиқ гардид, ки фарҳанги ҳуқуқӣ се таркиби асосиро дар бар мегирад: маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва фаъолияти амалӣ. Бояд гуфт, ки зимни таҳлили психологӣ мо муайян карда тавонистем, ки ду таркиби якум шури ҳуқуқии шахсро дар бар мегиранд. Дар ин марҳилаи таҳқиқот муайян гашт,

ки ҳар як таркиби фарҳанги муносибатҳои ҳуқуқӣ низ сохтори мураккаб доранд. Омӯзиши шуур чунин хулосабарориро имконпазир гардонд:

- 1) шуур дарк ва донишро муттаҳид менамояд;
- 2) шуур дар раванди дарки донишҳои ҳосилшуда муносибати субъективиро нисбат ба воқеияти атроф ба шакл мебарорад;
- 3) донишҳои ҳуқуқӣ якҷоя бо ҳисси ҳуқуқӣ муносибати муайяни инсонро нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқӣ ба вучуд оварда, онҳоро ба ақида табдил медиҳанд;
- 4) дар шуур намудҳои гуногуни муносибат синтез шуда, рафтор ва равандҳои муҳими худбаҳодиҳӣ ва худогоҳиро муайян менамоянд;
- 5) шуури шахс бо шуури ҷамъият муайян мегардад.

Дар зербоби 1.3. - “Асосҳои психологӣ-педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” - зимни таҳлили донишҳо дар бораи ҳуқуқ хулосаи зерин ҳосил шуд: фарҳанги ҳуқуқӣ қисми таркибии фарҳанги инсон буда, ба сифату умқи донишҳои ҳуқуқии шахс, дараҷаи дарки мазмуни ахлоқии меъёрҳои ҳуқуқӣ, сифати ақидаҳои ҳуқуқӣ, ки дар ҳаёти маишӣ, ҳангоми меҳнат ва дар ҷамъият татбиқ гардида, дар риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва рафтори қонунӣ зоҳир мешаванд, тавсиф медиҳад. Рафтори қонунӣ амали аҳамиятноки иҷтимоӣ ва кирдори инсон тибқи қонунгузорӣ буда, ба риоя, иҷро, истифода ва татбиқи ҳуқуқҳое, ки фарҳанги ҳуқуқӣ назорат мекунад, равона шудааст. Принсипҳои ташаккули рафтори қонунии наврасон муайян гардиданд.

Дар боби дуюм - “Шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” - тавсифи амсилаи педагогии системаи тарбияи ҳуқуқӣ ва барномаи маҷмуии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳия гардида, самтҳои асосии татбиқи барнома, ки ба таркибҳои тарбияи ҳуқуқӣ қомилан мутобиқанд, муайян шуданд. Тарбияи ҳуқуқӣ таркибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалиро дар бар мегирад, ки онҳо барои ташаккули пурра ва ҳаматарафаи таркибҳои дигари фарҳанги ҳуқуқӣ шароит муҳайё менамоянд.

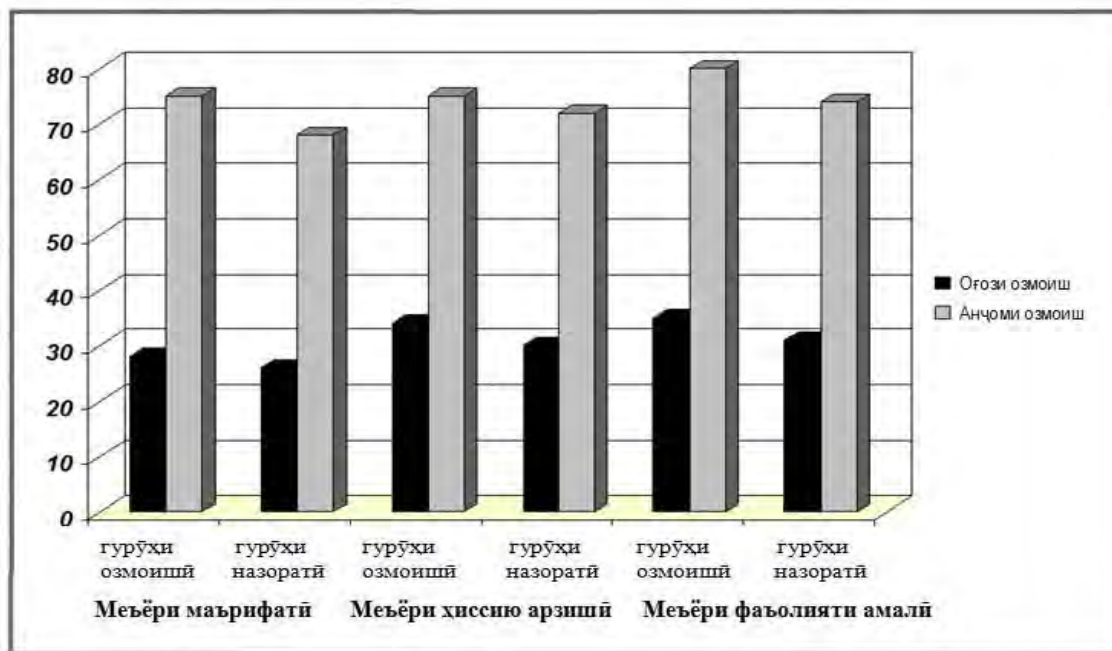
Амсилаи педагогии тарбияи ҳуқуқӣ унсурҳои функционалии зеринро дар бар мегирад: ҳадафу вазифаҳо, қонуниятҳо, принсипҳо, воситаҳо, усули, шаклҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии ба таркибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалӣ қомилан мутобиқ. Барои гирифтани маълумоти саҳеҳ таъсири омилҳои дуюмдараҷа ба натиҷаҳои озмоиш то ҳадди имкон паст намудан лозим буд. Бо ин мақсад чораҳои зерин андешида шуданд:

- а) ҳамаи гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ аз хонандагони синфҳои болоӣ иборат буданд. Синни калони наврасӣ барои ташаккули шахсияти шахрванд,

аз ҷумла барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ҳассос аст.

б) аз сафи иштирокчиёни озмоиш синфҳо бо давомоти сусти ва таркиби нобаробари синнусолии талабагон хориҷ карда шуданд.

в) дурустии оморӣ тағироти натиҷаҳои миёнаи ҳамаи нишондиҳандаҳои муайяншуда дар аввалу охири озмоиш барои ҳар як гурӯҳи иштирокчиёни озмоиш ҳисоб карда шуд. Маълумот дар байни гурӯҳҳо муқоиса карда нашуд, чунки шартҳои ибтидоӣ дар гурӯҳҳо гуногун буданд (расми 1).

Расми 1. Тафсири графикии сатҳи инкишофи таркибҳои фарҳанги ҳуқуқӣ

Тавре аз расми 1 дида мешавад, ки меъёри маърифатӣ дар оғози озмоиш дар гурӯҳи озмоишӣ 28% ва дар гурӯҳи назоратӣ 26% аст. Дар анҷоми озмоиш ин нишондиҳанда мутаносибан ба 78 ва 68% баробар шуд. Меъёри ҳиссию арзишӣ дар оғози озмоиш дар гурӯҳи озмоишӣ 34% ва дар гурӯҳи назоратӣ 30% аст. Дар анҷоми озмоиш ин нишондиҳанда мутаносибан ба 75 ва 67% баробар шуд. Меъёри фаъолияти амалӣ дар оғози озмоиш дар гурӯҳи озмоишӣ 25% ва дар гурӯҳи назоратӣ 31% аст. Дар анҷоми озмоиш ин нишондиҳанда мутаносибан ба 80 ва 74% баробар шуд.

Дар зербоби 2.1. - “Тарбияи ҳуқуқӣ чун фаъолияти мунтазам ва мақсадноки ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон” - принсипу вазифаҳо, инчунин усули тарбия муайян гардиданд, ки ба омилҳои ташкили худ комилан мутобиқанд. Шартҳои зарурии таъминкунандаи самаранокии усулҳои иҷроӣ тарбияи ҳуқуқӣ муайян гашта, барномаи маҷмуии тарбияи хонандагон тартиб дода шуд. Самтҳои асосии татбиқи ин барнома чунинанд:

Принсипҳои маърифатӣ:

а) ҳавасмандии омӯзиши донишҳои ҳуқуқӣ;

б) таъмини дарки амиқи моҳияти мафҳумҳои ҳуқуқӣ ва қонунҳо;

в) омӯзиши санадҳои асосии қонунгузории миллӣ ва байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои кӯдакон;

г) аз худ намудани асосҳои демократия, ҳуқуқу озодиҳои инсон, кӯдак, соҳаҳои асосии системаи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.

Принсипҳои ҳиссию арзишӣ:

а) тарбияи эҳтироми ҳуқуқ ва давлат;

б) ташаккули ақидаҳо дар бораи қонунгузорӣ ва зарурати риояи ҳатмии он;

в) таъмини муносибат ба ҳуқуқ чун арзиши иҷтимоӣ.

Принсипҳои фаъолиятӣ ва амалӣ:

а) ташаккули ҳадафҳои рафтори қонунӣ;

б) инкишофи маҳорату одат ва таҷрибаи ҳаёт мувофиқи қонунгузории амалкунанда;

в) ташаккули мавқеи фаъоли ҳаётӣ чиҳати пешгирии қонунвайронкунӣ.

Омилҳои асосии татбиқи барнома:

а) кори таълимии синфӣ (омӯхтани донишҳои ҳуқуқӣ дар доираи фанҳои таълимӣ);

б) кори таълимии беруназсинфӣ (экскурсия, маҳфили донишҳои ҳуқуқӣ, олимпиада дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

в) кори тарбиявии беруназсинфӣ (соати тарбиявӣ, суҳбати ҳуқуқӣ, мулоқот бо кормандони соҳаи адлия, кори эҷодии гурӯҳӣ дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

г) фаъолияти илмию таҳқиқотии талабагон (озмуну мусобиқаҳои ҳуқуқдонон, маҳфили зарифон дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

ғ) ташкили осорхонаи ҳуқуқ;

д) баҳодихӣ ва худбаҳодихӣ ба сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ (муқарраркунанда, чорӣ, чамъбасти).

Дар зербоби 2.2. - “Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоиши шароитҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” - дар асоси амсилаи педагогӣ, самтҳои муайянгардида ва бо назардошти хусусиятҳои раванди педагогии муассисаҳои таълимӣ тарзҳои татбиқи барнома муқаррар гардиданд:

а) кори таълимии синфӣ (омӯхтани донишҳои ҳуқуқӣ дар доираи фанҳои таълимӣ);

б) кори таълимии беруназсинфӣ (экскурсия, маҳфили донишҳои ҳуқуқӣ, олимпиада дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

в) кори тарбиявии беруназсинфӣ (соати тарбиявӣ, суҳбати ҳуқуқӣ, мулоқот бо кормандони соҳаи адлия, кори эҷодии гурӯҳӣ дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

г) фаъолияти илмию таҳқиқоти талабагон (озмуну мусобикаҳои ҳуқуқдонон, маҳфили зарифон дар мавзуи ҳуқуқ ва ғ.);

ғ) ташкили осорхонаи ҳуқуқ; д) баҳодихӣ ва худбаҳодихӣ ба сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ (муқаррарӣ, ҷорӣ, ҷамъбасти).

Ҷадвали 1

Воситаҳо ва шаклҳои татбиқи тарбияи ҳуқуқӣ

№	Тарзҳои тарбияи ҳуқуқӣ	Воситаҳо ва шаклҳои татбиқи тарбияи ҳуқуқӣ
1	Кори таълимии синфӣ	Пурмазмун намудани маводи таълимии фанҳои асосӣ: ҷамъиятшиносӣ, таърих, забони тоҷикӣ, адабиёт, биология, химия, физика, тарбияи ҷисмонӣ ва ғ.
2	Кори таълимии беруназсинфӣ	Экскурсия ба муассисаҳои ҳифзи ҳуқуқ, олимпиада дар мавзуи ҳуқуқ ва ғ.
3	Кори тарбиявии беруназсинфӣ	Соати тарбиявӣ, суҳбати ҳуқуқӣ, мулоқот бо кормандони соҳаи адлия, тренинги рафтори қонунӣ, кори эҷодии гурӯҳӣ дар мавзуи ҳуқуқ ва ғ.
4	Фаъолияти илмию таҳқиқоти талабагон	Озмуну мусобикаҳои ҳуқуқдонон, маҳфили зарифон дар мавзуи ҳуқуқ ва ғ.
5	Ташкили осорхонаи ҳуқуқ	Ташкили тахтаи деворӣ осорхона: “Конститутсия – сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Ҳуқуқу уҳдадорихои шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Ҳуқуқу уҳдадорихо дар ҳаёти ҳаррӯза”, “Ҳуқуқу уҳдадорихо дар фаъолияти қорӣ”, “Ҳуқуқу уҳдадорихои аҳли оила” ва ғ.
6	Баҳодихӣ ва худбаҳодихӣ ба сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ	Санҷишҳои муқаррарӣ, ҷорӣ ва ҷамъбасти мувофиқи меъёру нишондиҳандаҳои объективӣ

Дар зербоби 2.3. - “Натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ оид ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон” – қайд карда шудааст, ки дар асоси амсилаи педагогии тарбияи ҳуқуқӣ барномаи озмоишии “Шаҳрванди давлати ҳуқуқбунёд” таҳия гардид. Самтҳои дахлдори татбиқи барнома муайян

шуданд.

Дар асоси амсилаи педагогӣ, самтҳои муайянгардида ва бо дарназардошти хусусиятҳои раванди педагогии муассисаҳои таълимӣ тарзҳои татбиқи тарбияи ҳуқуқӣ муқаррар гардиданд:

а) кори таълимии синфӣ (омӯхтани донишҳои ҳуқуқӣ дар доираи фанҳои таълимӣ);

б) кори таълимии беруназсинфӣ (экскурсия, маҳфили донишҳои ҳуқуқӣ, олимпиада дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

в) кори тарбиявии беруназсинфӣ (соати тарбиявӣ, сӯҳбати ҳуқуқӣ, мулоқот бо кормандони соҳаи адлия, кори эҷодии гурӯҳӣ дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

г) фаъолияти илмию таҳқиқотии талабагон (озмуну мусобиқаҳои ҳуқуқдонон, маҳфили зарифон дар мавзӯи ҳуқуқ ва ғ.);

ғ) ташкили осорхонаи ҳуқуқ; д) баҳодихӣ ва худбаҳодихӣ ба сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ (муқаррарӣ, ҷорӣ, ҷамъбасти).

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда хулоса ва тавсияҳои зерин таҳия ва пешниҳод шуданд:

1. Фарҳанги ҳуқуқии ҷамъият қисми таркибии фарҳанги инсон буда, ба сифату умқи донишҳои ҳуқуқии шахс, дараҷаи дарки мазмуни ахлоқии меъёрҳои ҳуқуқӣ, сифати ақидаҳои ҳуқуқӣ, ки дар ҳаёти маишӣ, ҳангоми меҳнат ва дар ҷамъият татбиқ гардида, дар риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва рафтори қонунӣ зоҳир мешаванд, ба таври зайл тавсиф мешавад:

1) маърифатӣ (шуури ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқӣ, андешаю ақидаҳои ҳуқуқӣ);

2) ҳиссию арзишӣ (ҳисси ҳуқуқӣ, арзишҳои ҳуқуқӣ);

3) фаъолияти амалӣ (ҳавасмандгардонии рафтори қонунӣ, ҳадафҳои ҳуқуқӣ ва одату малақаҳои ҳуқуқӣ) [1], [2].

2. Шуури ҳуқуқӣ меъёри маърифатию ҳиссии фарҳанги ҳуқуқӣ буда, аз синтези системаи серамалу такмилёбандаи донишҳои ҳуқуқӣ, ки бо ёрии тафаккури ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд, иборат аст. Он таҳти таъсири ҳиссу ирода ба ақидаю ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ табдил ёфта, ба падидаҳои ҳуқуқӣ баҳо медиҳад ва ҳадафҳои иҷтимоию ҳуқуқии танзимкунандаи рафтори қонунии инсонро ба шакл мебарорад [5].

3. Рафтори ҳуқуқӣ амали аҳамиятноки иҷтимоӣ ва кирдори инсон тибқи қонунгузорӣ буда, ба риоя, иҷро, истифода ва татбиқи ҳуқуқи таҳти назорати фарҳанги ҳуқуқӣ равона шудааст [6].

4. Тарбияи ҳуқуқӣ хонандагон воситаи асосии ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва раванди мақсадноку мурағаб буда, таъсири муштаракӣ омилҳои объективӣю субъективӣро ба шуур, эҳсос ва рафтори наврасон фароҳам меорад. Ин омилҳо сатҳи зарурии ташаккули донишу ақидаҳо ва ҳадафу малакаҳои ҳуқуқӣ, эҳтироми ҳуқуқ, ҳифзи ҳуқуқ ва рафтори қонуниро тибқи талаботу арзишҳои ҷамъияти ҳуқуқбунёд таъмин менамоянд [3], [4].

5. Се гурӯҳи вазифаҳои тарбияи ҳуқуқӣ, ки мувофиқи меъёрҳои он фарқ карда мешаванд (вазифаҳои меъёри маърифатӣ, вазифаҳои меъёри ҳиссию арзишӣ, вазифаҳои меъёри ҷаъолияти амалӣ), инчунин, гурӯҳҳои асосии шароитҳои педагогии татбиқи самараноки барномаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ (ташқил, раванд, мазмун) муайян гардида, қонуниятҳои тарбияи ҳуқуқӣ мутобиқ ба меъёрҳои он тартиб дода шуданд [7].

6. Шароитҳои ташқили ташаккули самараноки фарҳанги ҳуқуқӣ муайян карда шуда, амсилаи педагогии системаи тарбияи ҳуқуқии хонандагон қорқард карда шуд, ки тарқибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалӣ, ки барои ташаккули пурра ва ҳаматарафаи тарқибҳои дигари фарҳанги ҳуқуқӣ шароит муҳайё менамоянд, инчунин унсурҳои функсионалӣ – ҳадафу вазифаҳо, қонуниятҳо, принципҳо, воситаҳо, усул, шаклҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии ба тарқибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалии қомилан мутобиқро дар бар мегирад [2], [6].

7. Дар асоси амсилаи педагогӣ барномаи маҷмуии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо номи “Шаҳрванди давлати ҳуқуқбунёд” (иборат аз маҷмуи тестҳо) таҳия гардид [4].

8. Гурӯҳҳои асосии омилҳои педагогии тарбияи дониши ҳуқуқӣ муайян карда шуданд: ташқилӣ, муурофиявӣ ва муҳтавоӣ [3].

9. Дар замони муосир ин таҳқиқот барои идомаи таҳқиқоти илмӣ, инчунин ҷиҳати муайян намудани усулҳои нав дар ин самт истифода шуда метавонад. Бинобар ин, дар заминаи ин қори илмӣ, аз нигоҳи мо, раванди педагогиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мақсади ташаккули донишҳои ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии насли наврас таҳқим баҳшидан лозим аст.

10. Таваҷҷуҳи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба он ҷалб намудан лозим аст, ки расидан ба ҳадафи ниҳой ба дараҷаи тайёрии онҳо ба татбиқи ин ҳадаф, ба дуруст муайяншавии он аз тарафи муаллимон, ба мавқеи онҳо дар системаи умумии тарбияи фарҳанги ҳуқуқӣ ва ба ҳамқории байниҳамдигарии қоллективи муаллимон, инчунин ҳамқории онҳо бо волидон ва ҷамъият вобастагӣ дорад [3].

11. Моҳият, соҳтор ва мазмуни раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии

хонандагони синфҳои болоиро мо дар заминаи устувории донишҳо ва маҳорату малакаи онҳо зимни раванди таълим баррасӣ намудем [2].

12. Натиҷаҳои озмоиши анҷомдодашуда имкон доданд, ки амсилаи таҳиянамудаи мо ҷиҳати инкишофи шахсияти мактаббачагон аз ҷанбаи талабот ба дарки фарҳанги ҳуқуқӣ татбиқ карда шавад.

МАЗМУНУ МУҲТАВО ВА НАТИҶАҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАЦИОНӢ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНӢИКОС ЁФТААҢД:

I. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшаванда тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон батабърасида:

[1-М] Сатторова М.Қ. Асосҳои педагогии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019.- №2.- С.286-290. – ISSN 2074 – 1847

[2-М] Сатторова М.Қ. Фарҳанги ҳуқуқӣ чун категорияи педагогӣ. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019.- №6.- С.210-215. – ISSN 2074 – 1847

[3-М] Сатторова М.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ чун воситаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони мактаб. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - Душанбе, 2019.- №3.- С.80-85. – ISSN 2617-5620

[4-М] Сатторова М.Қ. Нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар ташаккули салоҳияти шахси инсондӯст. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – № 8 (32). – С.51-56. – ISSN 2617-5620

II. Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ва маводи конференсияҳои илмӣ ҷоп шудаанд:

[5-М] Сатторова М.Қ. Таъсири шуури ҳуқуқӣ ба ҳиссиёт ва дониш. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Маърифати омӯзгор (маҷаллаи илмию таҳлилӣ). - Душанбе, 2019. - №8.- С.29-32

[6-М] Сатторова М.Қ. Қонуниятҳо, принципҳо ва мазмуни тарбияи ҳуқуқӣ. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Маорифи Тоҷикистон (маҷаллаи илмию таҳлилӣ). - Душанбе, 2019. - №8. - С.63-65

[7-М] Сатторова М.Қ. Фарҳанги ҳуқуқӣ қисми таркибии фарҳанги маънавият. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Маорифи Тоҷикистон (маҷаллаи илмию таҳлилӣ). - Душанбе, 2020. - №3. - С.61-63

[8-М] Сатторова М.Қ. Хусусиятҳои ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқӣ дар байни кӯдакону наврасон ва ҷавонон. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Маводи конференсияи илмию амалии аспирантон, магистрантон ва донишҷӯён таҳти унвони "Илм – асоси рушди инноватсионӣ". Қисми 1. Донишгоҳи техникии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.– С.10-15

[9-М] Сатторова М.Қ. Нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар ташаккули шахси инсондӯст. /М.Қ.Сатторова [Матн] // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалии "Дурнамои рушди илм ва маориф". Қисми 2. Донишгоҳи техникии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С.482-487.

**ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕНИ АБДУРАХМОНА
ДЖОМИ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

На правах рукописи

УДК: 37.03:373(575.3)

ББК: 74.200+74.2(2 точик)

С-32

САТТОРОВА МАВЛУДА КАХОРОВНА

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ
КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата
педагогических наук 13.00.01 – Общая педагогика,
история педагогики и образования**

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертация выполнена в Институте развития образования имени Абдурахмона Джоми Академии образования Таджикистана

Научный руководитель **Каримзода Мирзо Бадал** – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана

Официальные оппоненты: **Зиёзода Таварали Нозимпур** - доктор педагогических наук, профессор кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии Таджикского национального университета

Носиров Саъдулло Шукруллоевич – кандидат педагогических наук, главный специалист отдела мониторинга и управления качеством образования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни**

Защита диссертации состоится 17 ноября соли 2022 года, в 14⁰⁰ часов в объединённом диссертационном совете 6D.KOA-022 при Национальном университете Таджикистана и Академии образования Таджикистана (735700, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. С. Айни, 126; тел.: 225 84 23).

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке и на сайте (www.aot.tj) Академии образования Таджикистана.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2022 года.

**Учёный секретарь объединённого диссертационного совета,
доктор педагогических наук**

М. Каримзода

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. На современном этапе развития государства в связи с изменением социально-экономического положения общества выпускники средних образовательных учреждений должны быть источником пополнения рядов высокообразованных кадров и достойными гражданами общества. Такие изменения обеспечивается полной правовой перестройкой общества и охватывает все аспекты общества.

Необходимо отметить, что правовое воспитание нужно начать обучать еще в школе. В последнее время в республике повысилась доля преступлений совершаемых подростками. В основном это кражи личного имущества граждан, драки между подростками, поножовщина среди школьников. Большинство несовершеннолетних не посещают школу, и родители их не контролируют. Нахождение подростков в ночное время на улице или интернет кафе. Много времени подростки проводят время в социальных сетях (за компьютерами) и где лидеры экстремистских организаций вербуют молодежь участвовать в джихаде, а также смотрят фильмы, в которых сюжеты связаны с насилием и убийствами. Некоторые молодые люди участвовали в войне на стороне террористических организаций в государстве Сирия, а также имеются случаи участие подростков в террористических организациях. Следует отметить, что эти факты являются недопустимыми для молодых людей в Таджикистане и это является следствием не удовлетворительного воспитания детей, прежде всего в семьях. Многие родители, в основном мужчины, находятся на заработках в Российской Федерации и других странах и дети находятся на попечении матерей, что отрицательно сказывается на их воспитании. Все эти негативные явления свидетельствуют о том, что средние общеобразовательные учреждения и прежде всего родители не проявляют должных мер по воспитанию подростков. В школах не на должном уровне проводится воспитательная работа по правовой культуре и повышение их нравственных установок в духе патриотизма, миролюбия, которые нам напутствовали великие мыслители прошлого: как Рудаки, Фирдоуси, Джами, Хамодани, Кайковус, Дониш, Айни и др.

Необходимо подчеркнуть, что родителями подростков не в должной мере исполняется Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за воспитание и обучение детей», а так же постановления правительства Республики Таджикистан «О Национальной программе профилактики правонарушений среди несовершеннолетних на 2020-2024 годы».

В 2018 году к административным штрафам были привлечены 2.2 тыс.таджикских родителей, а в отношении родителей, которые не желают, чтобы дети посещали школу возбуждались уголовные дела. Особенно мало посещают школу девочки, так родители их считают, что они должны вести домашнее

хозяйство и воспитывать детей и это лишает девочек получить полноценное образование и быть хорошими воспитателями своих детей.

По поручению руководства г.Душанбе с 1 сентября 2018 года в каждый четверг более 500 милиционеров контролируют 140 школ города и других учебных заведений. Учителя должны представлять милиции отчеты кто пропускает занятия, и кто мешал учебному процессу. Исследования, проводимые этой важной проблемы, педагогами, юристами, социологами, психологами достаточно аргументированы, что образование и его уровень, влияют на формирование правовой культуры школьников. Следует подчеркнуть, что в данное время в Республике Таджикистан политические, правовые, экономические и другие сферы общественной жизни постоянно перестраиваются.

Такие изменения обеспечиваются правовой перестройкой и ориентация современной сферы образования и совершенствования гражданственности, трудолюбия и свободам личности. Нынешняя социальная ситуация ставит новые принципы и подходы к воспитанию подростков. Сейчас для развития общества нужны инициативные и грамотные граждане, и на основе с законами, могут работать в интересах общества и государства.

Следует отметить, что в ноябре 2020 года при министерстве внутренних дел Таджикистана была сформирована рабочая группа, в обязанность которой входит осуществление практических мер по профилактике правонарушений среди подростков. Главной задачей этого коллектива является разработка мер, которые непосредственно направлены на ликвидацию условий, которые могут привести подростков к нарушениям закона.

В состав рабочей группы вошли представители министерства внутренних дел, образования, социальной защиты населения, труда, миграции, юстиции и др. ведомств.

Помимо этого к данному коллективу присоединятся сотрудники прокуратуры, суда, комитета по делам молодежи и спорта, по делам женщин и семьи, по телевидению и радио, агентства по контролю за наркотиками и уполномоченного по правам человека в республике и др. организации.

Решение о данной группе было принято на совещании министерства внутренних дел республики для исполнения постановления правительства Республики Таджикистан «О Национальной программе профилактике правонарушений среди несовершеннолетних на 2020-2024 годы».

Следует отметить, что основной задачей этой программы является привести законы к практической деятельности и их структур в сфере предупреждений преступности среди подростков в соответствии с нормами принятых международными стандартами. Программа включает позитивный подход к безопасности подростков для профилактики ими правонарушений закона. Это

ранние предупредительные действия, направленные на формирование личности подростка и заблаговременное предотвращение его от преступных действий.

Для осуществления вышеуказанных профилактических мер привлекаются не только сотрудники государственных, общественных организаций, но образовательных и культурно-спортивных структур. но и самое главное родители подростков.

Степень изученности темы исследования. Следует отметить, что идея всесторонней ответственности за воспитание детей нашли свое отражение еще в трудах А.В.Луначарского, С.Т.Шацкого, П.П.Болонско. По существующим данным, имеется более 200 определений как правовая культура. Большинство ученых (В.И. Каминский, А.С. Гречининов, А.Р. Рашидов, В.Е.Семенов и др.), такое понятие (правовая культура) до сегодняшнего времени не была изучена должным образом.

Другие ученые считают, что правовая культура человека является составной частью правовой культуры общества (В.М.Баринов, В.К. Бабаев, В.А.Толстик, М.Н. Марченко, Т.В. Муслумова, В.В.Ткаченкои др.). В педагогической науке из личностного подхода (Е.В. Аграновская, О.Н. Богатикова, А.Р.Иванов, Н. Абдурахмонов, А. Саидов и др.). Правовая культура это личностное образование и правовую деятельность, ученые определяют как один из аспектов правовой культуры (О.А. Панова, И.Каримов, С.А. Хасанова и др.).

Юридическая грамотность характеризуется как один из уровней правовой культуры, т.е. как познавательный, мотивационный и деятельностный уровень (Шумелкина Е., Никитин А., Федоренко Е., Ярошенко Е., Латифзаде Д., Каримова И.Х. и др.).

Ученые деятельностного подхода (А.С. Гречин, М.С. Каган, М.Исоев, С.А. Комаров, Э.С. Насриддинзода, Ч.М. Саъдизода, Ф. Алиев, Р. Раджабов и др. определяют законопослушное поведение, как вершиной правовой культуры.

Таджикские исследователи М. Махмудов, А. Холиков, З. Искандаров, Н. Муродова, У. Тохиров и М. Халифаев провели исследование видов юридического образования.

Не до конца разработанность этой проблемы, а также её практическая сущность и определили тему нашего диссертационного исследования: “Педагогические условия формирования правовой культуры учащихся средних общеобразовательных учреждений в учебно-воспитательном процессе”.

Связь исследования с научными программами или темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках реализации плана научно-исследовательской работы отдела общественных дисциплин, политики и стратегии развития образования Института развития образования имени Абдурахмони Джоми Академии образования Таджикистана на 2017-2021 годы на тему «Особенности правового воспитание и формирование правовых

компетенций и самосознания учащихся в учебно-воспитательном процессе» и основных положений Программы правового воспитания и обучения граждан Республики Таджикистан на 2020-2025 годы и Национальной программы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних на 2020-2024 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования: Определение сущности правовой культуры личности, выявление педагогических условий формирования правовой культуры у учащихся общеобразовательных школ, разработка программы и модели формирования их правовой культуры.

Задачи исследования:

1. Раскрыть сущность понятия правовой культуры общества и личности как педагогической категории и их взаимосвязь.

2. Выявить основы и педагогические особенности формирования правовой культуры учащихся общеобразовательных школ, структуру правовых знаний и культуры личности с ее компонентами.

3. Определение педагогических условий формирования правовой культуры учащихся общеобразовательных школ.

4. Разработка и реализация программы правового воспитания обучающихся в процессе обучения и экспериментальная проверка ее эффективности.

5. Выявить педагогические аспекты эффективности реализации программ правовых знаний.

Объект исследования: воспитательная и образовательная работа с учащимися в средних образовательных учреждениях Республики Таджикистан.

Предмет исследования: теоретико-педагогические условия формирования правовой культуры учащихся в средних образовательных учреждениях.

Гипотеза исследования: Процесс формирования правовой культуры школьников в учебно-воспитательном процессе становится эффективным, если:

а) процесс осуществляется с факторами правового воспитания (эмоциональным, ценностным, познавательным, деятельностным), которые обеспечивают развитие соответствующих аспектов правового воспитания учащихся;

б) из этого процесса осуществляется модель правового формирования учащихся и факторы результативности;

в) из модели образовательного процесса спроектирована программа, в которой отражены внеклассная и внешкольная работа, а также научная и правоохранительная работа.

Основные этапы исследования. Исследование проводилось в три этапа.

Первый этап (2017-2018 гг.) посвящен исследованию научной литературы по теме исследования. Анализ работ по философии, политологии и другим наукам также позволил уточнить аспекты правовой культуры. Формулировка темы исследования, определение проблемы, объект, цель, предмет, гипотеза, задачи и выбор методологии исследования.

Во втором этапе исследования (2018-2019 гг.) на основе изучения и анализа соответствующей литературы разработана и реализована модель воспитания правовой культуры была. На основе этого была подготовлена экспериментальная программа по развитию правовой культуры школьников, определены факторы и установлены критерии оценки этого процесса.

Третий этап исследования (2020-2021 гг.) был посвящен практическому внедрению исследования, адаптации экспериментальной программы, состоящей из серии тестов, к учебному процессу образовательных учреждений, обработке результатов тестирования, а также анализу и обобщению полученных результатов экспериментального исследования.

Теоретические и методологические основы исследования. В процессе исследования мы ориентировались на разные методологические факторы и принципы: структурный и системные подходы к познанию педагогического процесса (С.И. Архангельский, А.Б.Никитин, Д.Латифзода, И.Х.Каримова, М. Лутфуллозода и др.); деятельностный подход (А.Н. Иванов, С.Л. Сидоров, Р.Рахимов и др.); теория педагогики (М.Н. Скаткинсий, И .Я. Лабнер, В.В. Краев, Я.С., педагогического процесса (В.С. Ильин, И.Ф. Исоев, М. Лутфуллозода, В.Мукимов и др.

Методологической основой данного исследования также явились теории познания (психолого-педагогические и философские положения для развития гармоничной личности, положения по всестороннему гармоничному развитию человека); философские положения по аспектам всестороннего воспитания человека; положения о единстве деятельности всех образовательных и воспитательных учреждений.

Источники информации. В исследовании использовались труды философов, юристов, педагогов, политологов, психологов по проблеме воспитания правовой культуры подрастающего поколения, также использованы идеи и взгляды таджикских, российских ученых и стран СНГ в области философии, педагогике, психологии, истории, социологии, политологии и т.д.

Также, источниками для исследования послужили закон Республики Таджикистан «Об образовании», «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей», «Концепция национального образования Республики Таджикистан», «Концепция воспитания Республики Таджикистан», а также указы и послания Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона,

Национальная программа профилактики правонарушений среди несовершеннолетних на 2020-2024 годы, Программа правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2025 годы, другие директивные документы в сфере образования.

Эмпирические основы. Эмпирические основы исследования основаны на практическом подходе автора диссертации к объекту исследования: изучение научно-методической литературы по теме, общедидактической и теоретической литературы по педагогике, психологии и методике обучения; изучение и использование передового педагогического опыта; наблюдение за учебным процессом в начальных классах; а также за счет использования эмпирических методов - анализ программных документов, активность школьников, изучение педагогической деятельности учителей, анкетирование и беседы с учителями и школьниками, организация и проведение констатирующих и формирующих экспериментов; анализ и обобщение фактов и данных, полученных в ходе экспериментального исследования, сравнительный анализ и оценка их результатов, педагогическое наблюдение, опрос, самооценка и диагностическое оценивание, формирование научных фактов и данных, полученных в результате использования количественных и качественных показателей, статистических данных и их рациональной обработки.

База исследования. Опытные-экспериментальные работы были проведены на базе средних общеобразовательных учреждений №№ 51, 71, 55, 35, 15, 61 и гимназии Химмат города Душанбе в течение 5 лет (2017 – 2021 гг.).

В опытно-экспериментальные работы были вовлечены более 200 учащихся и 23 учителя.

Научная новизна исследования: Научная новизна исследования заключается в том, что:

- уточнено понятие правовой культуры, включающее эмоционально-ценностный, деятельностно-познавательный и практический аспекты;
- определено понятие правомерного поведения старшеклассников как составляющих их правовой культуры;
- выполнена модель правового воспитания учащихся и апробирована в общеобразовательных учреждениях, которая показала свою эффективность;
- выявлены педагогические факторы, которые обеспечивают эффективность образования правовой культуры учеников;
- выполнена модель правового образования как важного средства формирования правовой культуры;
- выявлены педагогические условия, обеспечивающие эффективность воспитания правовой культуры учащихся.

Положения, выносимые на защиту:

1. Вопросы правовой культуры, отвечающие современным требованиям общества.

2. Компоненты правовой культуры старшеклассников в средних образовательных учреждениях.

3. Правовое сознание как критерий правовой культуры старшеклассников.

4. Правовая культура и правовое поведение учащихся как критерий их правовой культуры.

5. Формирование правовой культуры учащихся в средних общеобразовательных учреждениях на основе разработанной модели и эффективность её использования.

6. Педагогические факторы и условия, обеспечивающие правовой культуры учащихся старших классов.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования выражается в совершенствовании теории педагогики и исходит из следующих положений научной новизны и результатов исследования:

- с точки зрения системной структуры правовой культуры и ее компонентов - определяются правосознание и правоповедение;
- с учетом концепции исследования обобщено определение правового образования как важного инструмента развития правовой культуры;
- обоснованы педагогические условия эффективного формирования правовой культуры.

Практическая значимость исследования заключается в выявлении педагогических факторов, которые повлияли при организации правового воспитания и образования учащихся в общеобразовательных средних учебных заведениях Республики Таджикистан; в определении качества воспитательного и образовательного процесса при формировании правовых знаний, в проведении эксперимента, который используется для оценки правовой культуры и может применяться в образовательной деятельности.

На практике значимость данного исследования состоит в том, что разработанные теоретические и методические основы, а так же, рекомендации по формированию правовой культуры школьников в средних общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан могут быть широко использованы на всех ступенях образования.

Степень достоверности результатов исследования. Достоверность и обоснованность результатов исследования обеспечивается методологическими и теоретическими методами, использованием взаимосвязанных методов научного исследования, соответствующими темой и задачами, согласованностью теоретических выводов, достаточностью использованных источников, обоснованностью использования экспериментальных методов и полученных в ходе экспериментального исследования данных.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация соответствует следующим пунктам паспорта научной специальности

13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования: *пункту 3* – Педагогическая антропология (педагогические системы /условия/ развития личности в процессе обучения, воспитания, образования), *пункту 4* – «Теории и концепции обучения» (закономерности, принципы обучения ребенка на разных этапах его взросления; типы и модели обучения, границы их применимости; концепции развития учебно-методического обеспечения процесса обучения и средств обучения; специфика обучения на разных уровнях образования).

Апробация и внедрение результатов исследования. Основные положения и результаты исследовательской работы обсуждены и одобрены на научно-практических конференциях, научно-методических семинарах и круглых столах в 2017-2021 гг. Внедрение результатов исследования осуществлялось в средних общеобразовательных учреждениях г. Душанбе №№ 51, 71, 55, 35, 15, 61 и гимназии Химмат в течении 5 лет (2017 – 2021 гг.) и доказана их эффективность.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертационного исследования были представлены и обсуждены на университетских и республиканских конференциях, на научно-методических и обучающих семинарах Института развития образования им. А. Джоми Академии образования Таджикистана и опубликованы в виде 9 научных статей, 2 наименования из которых - в сборниках материалов конференций и 6 наименований - в научных рецензируемых изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертационное исследование состоит из введения, двух глав, заключения и библиографии. Объём диссертации составляет 175 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** подтверждается актуальность исследования, определены цель, предмет, гипотеза, задачи, научная новизна и важность проводимого исследования, сформулированы основные положения исследования, выносимые на защиту, а также представлены этапы исследования, структура и объём диссертационного исследования.

В первой главе - «**Теоретические основы формирования правовой культуры учащихся средних общеобразовательных учреждений**» - рассмотрены вопросы изучения правового образования с юридических, философских, психологических и педагогических точек зрения. Проведен анализ и подходов к формулированию данного понятия и выявил значительный разброс мнений. С целью уточнения смысла данной категории, осуществлен соответствующий дисциплинарный анализ исследования.

В параграфе 1.1. - «Правовая культура как педагогическая категория» в результате анализа, который носит междисциплинарный характер, выявлена ее структура. Основными аспектами правового образования являются: правовое сознание и правовая деятельность. Правовое сознание включает в себя познавательно-чувственную деятельность. Познавательная деятельность – это процесс работы сознания, а также и мышления и поэтому у человека формируются знания. Чувственная же сторона – это эмоциональные процессы, в результате чего формируются отношения личности к этим явлениям, с точки зрения поведения, отвечающие требованиям законов.

В результате анализа исследования и обобщения результатов установлено, что исследование включает ряд компонентов и они условно определены: эмоциональный, чувственный, познавательный и правовой.

В параграфе 1.2. - «Особенности изучения правовой культуры учащихся средних общеобразовательных учреждений» - отмечается, что анализ исследования указал на наличие трех основных и структурных элементов: познавательная, ценностно-эмоциональная и практическая деятельность. В ходе исследования мы обнаружили, что первые два элемента составляют осознание законов людьми.

1) осведомленность в процессе переживания полученных знаний может формировать субъективное отношение к этим знаниям;

2) сознание человека в объединенном виде содержит в себе опыт и знания;

3) у человека в объединенном виде с чувствами и эмоциями формируется определенное отношение к правовым принципам;

4) в сознании учеников вкладываются различные отношения, которые определяют поведение человека, его самооценку, а также и его самосознание;

5) сознание учеников определяется социально-общественным сознанием, которое сложилось на данный момент в обществе.

В параграфе 1.3. - «Психолого-педагогические основы формирования правовой культуры учащихся средних общеобразовательных учреждений», указывается, что проведенный анализ знаний по праву выявил следующие выводы: культура права является частью базы культуры личности. В этом параграфе определена её эффективность, которая включает в себя познавательно-эмоциональную деятельность. Определена логика аспектов, законов и норм права. Определена связь этих знаний, а также необходимых ориентаций. Они преобразуются в поведении в соответствии с законом, определенных навыков, поведения школьников, знаний права и активности человека. Законопослушное поведение обеспечивает последовательно соблюдение, а также выполнение и активное отстаивания правовых законов, которые контролируются правовой нормой. Определены принципы формирования правового поведения подростков.

В данном параграфе определена логика аспектов, законов и норм права. Определены также принципы формирования правовой культуры у учащихся старших классов. Выявлена связь данных знаний, а также необходимых ориентаций учащимися. Они преобразуются в поведении учащихся в соответствии с действующими законами, определенных навыках поведения и знаний права. Законопослушное поведение учащихся обеспечивает последовательное соблюдение правовых норм. Определены принципы формирования правомерного поведения учащихся.

Во второй главе - **«Педагогические условия формирования правовой культуры учащихся средних общеобразовательных учреждений»** - в ходе данного образовательного процесса всестороннее исполняется формировании факторов правовых отношений учащихся: деятельностного, практического и познавательного.

Формирование у старшеклассников правовой культуры в процессе обучения общественным дисциплинам в среднем общеобразовательном учреждении представлены модели воспитания по праву и на основании этих моделей выполнена программа воспитания для подростков.

Основными факторами формирования правовой культуры образования являются методы и их реализация в качестве основных отправных точек, которые служат руководящими принципами, в том числе подходы, отношения и правила. Проведенный нами анализ аспектов воспитания школьников, рассмотренных в различных научных статьях и применительно к практике, а также концепция этого научного исследования позволили в этом исследовании выделить соответствующие принципы, которые различаются в зависимости от структурных аспектов воспитания правоотношения школьников.

С целью получения нужных данных нами было максимально ослабить действие отрицательных факторов на результаты проводимого исследования и соответственно экспериментальной работы. В связи с этим нам было принять ряд соответствующих действий:

а) во все экспериментальные и контрольные группы включали старшеклассников. Данный возраст учащихся, является сенситивным для гражданского становления, а также для формирования культуры права подростков.

б) в экспериментальной работе были исключены ученики с низкой успеваемостью.

в) определились достоверные изменения всех результатов выделенных показателей, в начале эксперимента и также в его конце. Между группами эти данные не сопоставлялись, в связи с тем, что исходные условия в группах были весьма различными (рис.1).

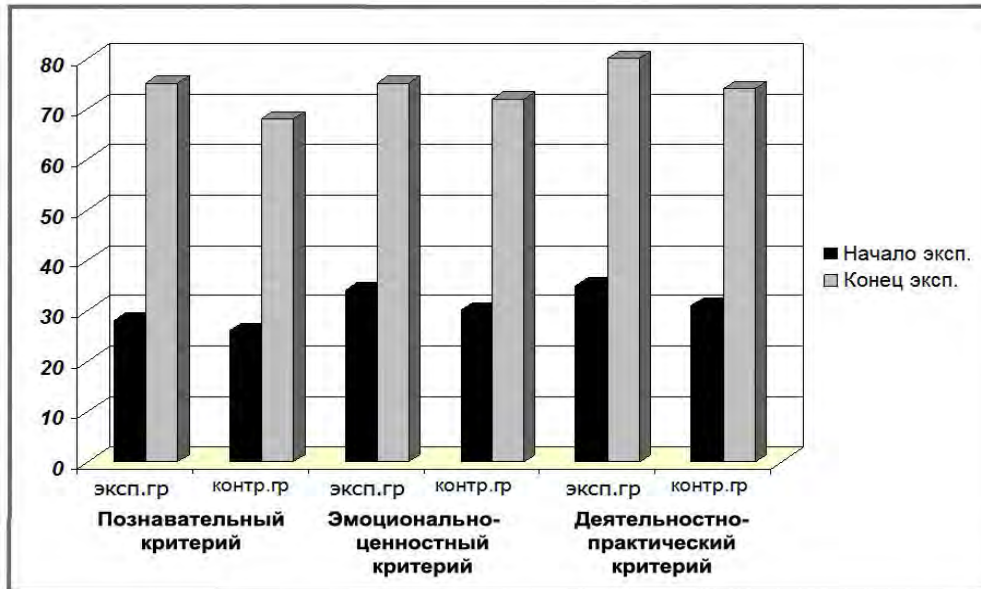

Диаграмма 1. Графическое объяснение этапов развития критерий правовой культуры

Рис.1 отражает, что познавательный критерий в начале эксперимента на экспериментальной группе составлял 28%, а на контрольной группе – 26%. В конце эксперимента этот показатель составил 75 и 68% соответственно. Эмоционально-ценностный критерий в начале эксперимента на экспериментальной группе составлял 34%, а на контрольной группе – 30%. В конце эксперимента этот показатель составил 75 и 67% соответственно. И наконец, деятельностно-практический критерий в начале эксперимента на экспериментальной группе составлял 25%, а на контрольной группе – 31%. В конце эксперимента этот показатель составил 80 и 74% соответственно.

В параграфе 2.1. - «Правовое воспитание как регулярная и целенаправленная деятельность по формированию правовой культуры учащихся» - в ходе исследования сформулированы различные подходы и принципы, задачи, а также методы воспитания, адекватные факторам их организации. Определены необходимые условия, которые обеспечивают эффективность выполнения методов воспитания права и в связи с этим разработана комплексная программа воспитания учащихся.

Основные направления реализации данной программы являются:

Познавательные принципы:

- а) нужная мотивация изучения правовых отношений;
- б) нужное понимание законов правовых отношений;
- в) изучение законов своей страны, а так же и других государств о правах подростков;
- г) принятие демократии прав и свобод подростка, основных направлений правовых законов Республики Таджикистан и т.д.

Ценностные и эмоциональные и принципы:

- а) воспитывать в детях уважение к закону и родине;

- б) формирование моральных убеждений, уважения и соблюдения закона;
- в) соблюдения норм права как ценностный фактор.

Деятельностные и практические принципы:

- а) формирование аспектов правомерного поведения подростков;
- б) формирование у подростков необходимых привычек, умений, знаний и опыта жизненных отношений, соответствующих местным законам;
- в) нужное закрепление жизненного опыта не нарушающих законов.

Основные факторы реализации программы:

- а) образовательная работа в классах по изучению права;
- б) внеклассная образовательная деятельность в виде экскурсий, юридических кружков, различных олимпиад и т.д.;
- в) внеклассная воспитательная работа в виде бесед по правовым вопросам, встреч с сотрудниками правоохранительных органов, творческой коллективной работы по изучению правоотношений и т.д.;
- г) исследовательская работа подростков, выраженная в турнирах и викторинах по законодательству, КВН и т.д.;
- д) организация школьного музея по праву;
- е) оценка и самооценка уровня знаний законодательства (текущая, констатирующая и итоговая).

В параграфе 2.2. «Опытно-экспериментальное исследование педагогических условий по формированию правовой культуры подростков» - исходя из педагогических моделей, определенных путей, а также с учетом различных особенностей аспектов в средних общеобразовательных учреждениях определены пути реализации данной программы:

- а) учебно-педагогическая работа по изучению нормативно-правовых актов;
- б) внеклассная учебно-педагогическая работа в виде экскурсий, кружков по изучению права, юридические олимпиады и конкурсы и т.д.;
- в) внеклассная учебно-воспитательная работа в виде юридических бесед, тематических уроков, различных предметных бесед, лекций с правоведами, учебных курсов, коллективных творческих работ для изучения законов и правовых актов и т.д.;
- г) научная и исследовательская работа подростков выраженная в олимпиадах, различных турниров знатоков, КВН и т.д.;
- д) организация музеев по праву;
- е) оценка уровня знаний по местному законодательству: констатируя и итоги.

Таблица 1

Формы и способы осуществления правового образования школьников

№ п/п	Способы правового образования	Формы и способы осуществления правового образования
1	Учебная классная работа	Насыщение преподавания основных учебных дисциплин правовым материалом. В том числе обществознание, история, таджикский язык, литература, биология, химия, физика, физическая культура и т.д.
2	Учебная внеклассная работа	Экскурсии в учреждения органов правопорядка, юридические конкурсы и олимпиады и т.д.
3	Внеклассная воспитательная работа	Тематические занятия, дискуссии с юридической направленностью, встречи с сотрудниками органов юстиции, судебных органов, коллективные творческие работы правовой направленности и т.д.
4	Научно-исследовательская деятельность учащихся	Олимпиады, турниры для знатоков права, правовые конференции, юридический клуб веселых и находчивых и т.д.
5	Создание музея права	Оформление стендов музея: «Конституция – основной закон Республики Таджикистан», «Права и обязанности гражданина Республики Таджикистан», «Права и обязанности в повседневной жизни», «Права и обязанности в трудовой деятельности», «Права и обязанности человека» и т.д.
6	Оценка и самооценка правовых знаний	Констатирующее, текущее, итоговое тестирование по объективным критериям и показателям

В параграфе 2.3. «Результаты экспериментальной работы по формированию правовой культуры учащихся» на основании педагогической модели воспитания правовой культуры исполнена экспериментальная работа «как гражданин правовой страны». Осуществлены различные направления по выполнению этой воспитательной и образовательной программы для подростков.

Из педагогической модели, а также определенных путей, с учетом особенностей педагогического процесса в общеобразовательных учебных заведениях, осуществлены направления реализации выполнения формирования знаний по праву:

а) учебная классная работа (освоение правовых знаний в рамках учебных предметов);

б) внеурочная образовательная работа (экскурсия, клуб правовых знаний, юридическая олимпиада и т.п.);

в) внеклассная воспитательная работа (воспитательные занятия, юридическая беседа, встреча с работниками органов юстиции, творческая групповая работа по теме права и др.);

- г) научно-исследовательская деятельность учащихся (адвокатские конкурсы и состязания, клуб знатоков по юриспруденции и др.);
- ж) создание музея права;
- д) оценка и самооценка уровня правовой культуры (обычная, текущая, сводная).

ОБЩИЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ И РЕКОМЕНДАЦИИ

В результате проведенного исследования сделаны следующие выводы и рекомендации:

1. Правовая культура общества является составной частью культуры человека, а правовая культура человека определяется его юридическим образованием. Юридическое образование определяет качество правовой культуры и моральный, социальный и правовой фактор правовых знаний. А также качество знаний о законах, которые реализуются в общественной жизни человека и проявляются в соответствии с положениями законодательства при соблюдении индивидуальных свобод и основных прав человека и характеризуются таким образом:

- 1) познавательные (правосознание, правовое мышление, правовые суждения);
- 2) эмоционально-ценностные (правовая эмоция, правовые ценности);
- 3) практическая деятельность (стимулирование правового поведения, правовых целей и правовых навыков и умений) [1], [2].

2. Правосознание – это часть правовой культуры, это синтез динамической последовательности, которое непрерывно улучшает правовую культуру в обществе. Необходимо отметить, что правовая культура управляется мышлением под влиянием воли и становится правовым мировоззрением и убеждением. Она играет определенную роль в оценке правовых факторов, форм ценностных установок, социальных и правовых подходов к реализации правового поведения личности [5].

3. Правомерное поведение – это социально необходимый акт, который отражает действия человека в соответствии с законом и оказывает прямое влияние на соблюдение, исполнение, использование и применение законов; осуществляется через правовую культуру общества [6].

4. Правовое воспитание школьников является основным средством развития юридических знаний и представляет собой процесс целенаправленного и взаимосвязанного воздействия на осознание личности ребенка. Правовое воспитание и поведение школьников определяются необходимыми субъективными и объективными критериями. Эти критерии обеспечивают необходимый уровень образования по правовой культуре знаний, мировоззрений, ценностных ориентаций, развитие уважительного отношения к местным законам,

защиты собственных прав, навыков законного поведения в соответствии с ценностями общества, т.е. окружающей среды для школьника [3], [4].

5. Определены три группы задач правового воспитания, которые выделяются по своим критериям (задачи познавательной нормы, задачи эмоционально-ценностной нормы, задачи нормы практической деятельности), основные группы педагогических условий эффективной реализации программы формирования правовой культуры (организация, процесс, содержание), также, в соответствии с ее нормами разработаны закономерности правового воспитания [7].

6. Определены условия эффективного формирования правовой культуры, разработана образовательная модель аспекта формирования правовой культуры школьников, которая включает структурные компоненты: эмоциональный, познавательный, ценностный, практический и деятельностный. Они в первую очередь направлены на формирование соответствующих факторов правовой культуры и функциональных аспектов: закономерностей, целей, задач, различных методов и критериев результата, соответствующих структурным факторам юридического образования учащихся [2], [6].

7. На основе образовательной модели правового воспитания учащихся выполнена комплексная программа воспитания правовых знаний учащихся, обучающихся в средних общеобразовательных школах, "Гражданин правового государства" (состоит из серии тестов) [4].

8. Выявлены основные группы педагогических факторов воспитания правовых знаний: организационные, процессуальные, и содержательные.

9. В нынешнее время это исследование служит основой для продолжения научного исследования, а также новых подходов в данном направлении и поэтому с выполнение этой работы на наш взгляд нужно значительно улучшить педагогический образовательный процесс в средних образовательных учреждениях по формированию у подростков правовых знаний и правовой культуры.

10. Нужно сосредоточить учителей средних общеобразовательных учреждений на том, что для достижение окончательной цели зависит как подготовлены учителя школ к её выполнению , насколько они её определяют. Насколько педагоги школ расставлены в общей системе воспитания правовых знаний и как члены педагогического коллектива школы взаимодействуют между собой, с родителями учащихся и обществом [3].

11. Рассмотрение сущность, структуры и содержания воспитательного и образовательного процесса в школе формируется у учащихся старших классов правовой культуры в контексте условий прочных знаний, навыков и умений, рассмотренных нами в процессе образовательного процесса.

12. Результаты проведенного эксперимента выявили возможность осуществления разработанной автором модели развития динамики личности учащихся по таким направлениям, как потребность в изучении правовой культуры и правовых знаний.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК МО РФ:

[1-А] Сатторова М.К. Педагогические основы формирования правовой культуры старшеклассников. /М.К.Сатторова[Текст] // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2019. – № 2. –С.286-290. – ISSN 2074 – 1847

[2-А] Сатторова М.К. Правовая культура как педагогическая категория. /М.К.Сатторова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2019. – № 6. – С.210-215. – ISSN 2074-1847

[3-А] Сатторова М.К. Правовое воспитание как средство формирования правовой культуры школьников. /М.К.Сатторова [Текст] // Вестник Вестник Института развития образования. – Душанбе, 2019.– № 3 (27). – С.80-85. – ISSN 2617-5620

[4-А] Сатторова М.К. Роль правовой культуры в формировании гуманного индивидуума. /М.К.Сатторова [Текст] // Вестник Академии образования Таджикистана. – Душанбе, 2019.– № 8 (32). – С.51-56. – ISSN 2617-5620

II. Научные статьи, опубликованные в других изданиях:

[5-А] Сатторова М.К. Влияние правового сознания на эмоции и знания. /М.К.Сатторова [Текст] // Маърифати омузгор (научно-аналитический журнал). – Душанбе, 2019. – № 8. – С.29-32

[6-А] Сатторова М.К. Правовая культура - структурная часть духовной культуры. /М.К.Сатторова [Текст] // Маорифи Тоҷикистон (научно-аналитический журнал). – Душанбе, 2020. – № 3. – С.61-63

[7-А] Сатторова М.К. Законы, принципы и содержание правового воспитания. /М.К.Сатторова [Текст] // Маорифи Тоҷикистон (научно-аналитический журнал). – Душанбе, 2019. – №8. – С.63-65

[8-А] Сатторова М.К. Особенности формирования правовой культуры у детей, подростков и молодежи. /М.К.Сатторова [Текст] // Наука – основа инновационного развития. Часть 1. Таджикский технический университет. – Душанбе, 2019.– С.10-15

[9-А] Сатторова М.К. Роль правовой культуры в формировании гуманного индивидуума. /М.К.Сатторова [Текст] // Наука – основа инновационного развития. Часть 2. Таджикский технический университет. – Душанбе, 2019.– С.482-48

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи унвончӯй Сатторова Мавлуда дар мавзуи “Шароитҳои педагогӣ чун воситаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар раванди таълими фанҳои ҷамъиятӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогика аз рӯи ихтисоси 13.00.01 - Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот

Калидвожаҳо: фарҳанги ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқӣ, педагогика, шартҳои педагогӣ, мактаб, синфҳои болоӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, донишҳои ҳуқуқӣ, фарҳанги иҷтимоӣ.

Дар муқаддима аҳамияти мавзуи таҳқиқот барои илм ва амалия асоснок гашта, объект ва мавзуи таҳқиқот мушаххас гардида, мақсади таҳқиқот муайян ва фарзияю вазифаҳои таҳқиқот шарҳ дода шудаанд, марҳилаҳои кор тавсиф гашта, навоариҳои илмӣ, аҳамияти назариявӣ амалӣ ва муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда муайян гардида, дар бораи тасвиби таҳқиқот маълумот пешниҳод гашта, мантиқи таҳқиқот ошкор гардидааст.

Дар боби якум “Асосҳои назариявӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ” моҳияти тарбияи ҳуқуқӣ аз нуктаи назари фалсафӣ ҳуқуқӣ ва психологию педагогӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Аз таҳлили мулоҳизаҳои мавҷуда дар бораи мафҳуми фарҳанги ҳуқуқӣ бармеояд, ки андешаҳо дар бораи моҳияти он гуногунанд. Барои муайян намудани мазмуни ин категория таҳлили байнифаннии он анҷом дода шуд. Дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқоти фалсафӣ ҳуқуқии донишҳои ҳуқуқӣ муайян гашт, ки фарҳанги ҳуқуқӣ якҷанд таркибҳоро дар бар мегирад ва ин таркибҳо шартан чунин номгузорӣ шудаанд: маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалӣ. Ин ҳулосаҳо дар асоси таҳқиқоти фалсафӣ ҳуқуқӣ ҳосил шудаанд.

Дар боби дуюм “Шартҳои педагогӣ чун воситаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди таълими фанҳои ҷамъиятӣ дар мактаби миёна” тавсифи модели педагогии системаи тарбияи ҳуқуқӣ ва барномаи маҷмуии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳия гардида, самтҳои асосии татбиқи барнома, ки ба таркибҳои тарбияи ҳуқуқӣ комилан мутобиқанд, муайян шуданд. Тарбияи ҳуқуқӣ таркибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалӣро дар бар мегирад, ки онҳо барои ташаккули пурра ва ҳамаҷаъаи таркибҳои дигари фарҳанги ҳуқуқӣ шароит муҳайё менамоянд. Модели педагогии тарбияи ҳуқуқӣ унсурҳои функционалии зеринро дар бар мегирад: ҳадафу вазифаҳо, қонуниятҳо, принципҳо, воситаҳо, усулҳо, шаклҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии ба таркибҳои маърифатӣ, ҳиссию арзишӣ ва ҷаъолияти амалӣ комилан мутобиқ.

Дар асоси модели педагогӣ барномаи маҷмуии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо номи “Шаҳрванди давлати ҳуқуқбунёд” (ибора аз маҷмуи тестҳо) таҳия гардида мавриди озмоиш қарор дода шудааст.

Дар ҳулосаи таҳқиқоти диссертатсионӣ натиҷаи таҳқиқот ҷамъбаст шуда, тавсияҳои илмиву методӣ ироа шудаанд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию соискателя Сатторовой Мавлуды на тему «Педагогические условия как средство формирования правовой культуры учащихся в процессе обучения общественным предметам в средних общеобразовательных учреждениях», представленной на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - Общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, правовое просвещение, правовое мышление, педагогика, педагогические условия, школа, старшеклассник, правовое воспитание, правовые знания, социальная культура.

Во введении обоснована актуальность темы для науки и практики, определена цель, объект, задачи и методы, научная новизна и значимость проведенного исследования, приведены данные об апробации результатов, сформулированы основные положения, выносимые на защиту, характеризированы этапы исследования и структура диссертации.

В первой главе «Теоретические основы формирования правовой культуры старшеклассников» рассмотрены вопросы изучения сущности правового образования с философско-юридических, психолого-педагогических позиций. Анализ имеющихся подходов к формулированию данного понятия показал значительный разброс мнений о ее сущности. Для уточнения смысла данной категории выполнен ее междисциплинарный анализ. В результате междисциплинарного анализа установлена ее сложная структура. Основными составляющими правового образования являются правовое сознание и правовая деятельность, которые, в свою очередь, также имеют сложную структуру.

Психологический анализ культуры права убедительно подтвердил наличие в ее структуре трех основных компонентов: познавательного, эмоционально-ценностного, деятельностно-практического.

Проведенный анализ знаний по праву выявил следующие выводы: культура права является частью базы культуры личности. В этом параграфе определена её объективность, которая включает в себя познавательно- эмоциональную деятельность.

Во второй главе «Педагогические условия как средства формирования правовой культуры старшеклассников в процессе обучения общественным предметам в средней школе» представлены модели воспитания по праву подростков средней школе. На основе этих моделей выполнена программа воспитания права для подростков средних школ. Основными факторами формирования педагогической модели культуры права это методы её реализации как основные исходные положения, выступающие в роли руководящих положений, подходов, установок и правил. Проведенный нами анализ аспектов воспитания подростков, изученные в научных трудах и соотнесение их с практикой, а также концепцией этого исследования позволили нам выделить соответствующие принципы, которые дифференцируются в соответствии со структурными факторами воспитания правовых отношений.

На основе разработанной модели правового воспитания подростков выполнена комплексная программа воспитания правовых знаний учащихся средних общеобразовательных школ «Гражданин правового государства» (состоит из совокупности тестов).

В заключении обобщены результаты диссертационного исследования и представлены научно-методические рекомендации.

ANNOTATION

to the dissertation of the applicant of the Sattorova Mavluda on the topic “Pedagogical conditions as a means of forming the legal culture of students in the process of studying public subjects in secondary educational institutions” submitted for the candidate degree in pedagogical sciences, specialty 13.00.01 - general pedagogy, the history of pedagogy and education

Keywords: legal culture, legal awareness, legal education, legal thinking, pedagogy, pedagogical conditions, school, high school student, legal education, legal knowledge, social culture.

The introduction substantiates the relevance of the topic for science and practice, defines the purpose, object, tasks and methods, the scientific novelty and significance of the study, provides data on testing the results, formulates the main points to be defended, characterizes the stages of the study and the structure of the dissertation.

The first chapter “Theoretical foundations of the formation of the legal culture of high school students” discusses the issues of studying the essence of legal education from philosophical, legal, psychological and pedagogical positions. An analysis of the available approaches to the formulation of this concept showed a significant scatter of opinions about its essence. To clarify the meaning of this category, its interdisciplinary analysis is performed. As a result of interdisciplinary analysis, its complex structure is established. The main components of legal education are legal consciousness and legal activity, which, in turn, also have a complex structure.

A psychological analysis of the culture of law convincingly confirmed the presence in its structure of three main components: cognitive, emotional-value, activity-practical.

The analysis of knowledge by law revealed the following conclusions: the culture of law is part of the basis of a personality culture. This section defines its objectivity, which includes cognitive-emotional activity.

The second chapter “Pedagogical conditions as a means of shaping the legal culture of high school students in the process of teaching public subjects in high school” presents models for the education of teenagers in high school law. Based on these models, a law education program for high school adolescents was implemented. The main factors in the formation of the pedagogical model of the culture of law are the methods of its implementation as the main starting points that act as guidelines, approaches, attitudes and rules. Our analysis of the aspects of the upbringing of adolescents, studied in scientific works and their correlation with practice, as well as the concept of this study, allowed us to identify the relevant principles that are differentiated in accordance with the structural factors of education of legal relations.

On the basis of the developed model of legal education of adolescents, a comprehensive program for the education of legal knowledge of secondary school students “Citizen of the rule of law” (consists of a set of tests) was carried out.

In conclusion, the results of the dissertation research are summarized and scientific and methodological recommendations are presented.